

Vajon az új generáció sajátja-e az, hogy „csendes”?

(reakciók Fekete Mariann és Nagy Ádám vitaindítójára)

Krémer Balázs

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.1.8>

1. Személyes pozíciók az ifjúságkutatáshoz

Be kell vallanom, bármennyire is népszerű és sikeres téma, én nem vagyok az ifjúságkutatás „műfajának”, és pláne nem a még populárisabb „generációzós” szociológiai szemléletnek a híve.¹ Averzioimnak több oka is van.

Egyrészt a téma valahogyan mindig a társadalomelmélet, különösen a struktúrakutatás válságainak időszakában, némiképp ezek hatására válik népszerűvé. Soha, így ma sem szól semmilyen érv amellett, hogy két (fiatal) ember társadalmi helyzetében jelentősebb különbséget okozna az, hogy az egyik öt évvel később született, mint a másik, sokkal inkább az a meghatározó, hogy milyen különbségek vannak a társadalmi-strukturális helyzetükben, milyenek a szüleik vagy a saját jövedelmük, hol élnek, és milyen iskolába jártak/járnak. Ám ha a struktúrában elfoglalt helyről nincsenek adekvát fogalmaink, netán bizonytalanok a struktúrában elfoglalt helyet kifejező mérőszámaink és mértékeink, akkor jó kis „szociológiai pótszer” a biztosan mérhető születési évszámba kapaszkodni, ha van ennek jelentősége, ha nincsen. Most sem más a helyzet. Bár hallgatag struktúraképzeteink még mindig Parsons, Davis és Moore, Lenski és a többiek rétegződéselméletére épülnek, alapvetően továbbra is a jövedelemmegoszlásban, a társadalom által osztogatott anyagi jutalmakban és büntetésekben képzeljük el a társadalom szerkezetét – de eközben már egyáltalán nem gondoljuk azt, hogy a jutalmak – mint elismert teljesítmények – a betöltött funkciók fontosságához és ritkaságához kötődnek. De mást sem nagyon. Úgy vélem, ez adja elsősorban a biztos évszámokban való tematizálás népszerűségét, sikerességét.

Másrészt, legalábbis történeti visszatekintésben, az ifjúság- és generációkutatás nem járult hozzá jelentősen társadalomértelmezésünkhöz, sőt valahogy mindig erősen eltúlozta azoknak a sajátosságoknak a jelentését/jelentőségét, amelyeket gene-

¹ A mások percepciójában, a népszerűségben mérhető „siker” és a belső, szakmai értéket kifejező „teljesítmény” különbségét, bár módszertanilag vitathatóan, de igen szellemesen elemzi Barabási Albert az új könyvében: Barabási A.-L. (2018): A képlet. Budapest: Libri.

rációs karakternek kívánt feltüntetni, koncepcióvá akart tenni. Amit a szocializmus ifjúsági szubkulturaként elemzett (némileg leegyszerűsítve például a különbséget a „csövik” és a „digók” nadrágszárának bőségében), azt a mából visszatekintve legfeljebb múltó divatnak, fogyasztási preferenciának íránk le, de semmiképpen nem tekintenénk „kulturának”. (A „csövik” és a „digók” életútja ismereteink szerint semmiben nem tért el egymástól, sem munkában/karrierben, sem családi együttélésben, sem politikai preferenciákban, sem semmi másban, amit „kulturaként” értelmezhetnénk. Nem beszélve arról, hogy az idősebbek akkoriban is hordtak nadrágot, a divat és a konfekcióipar változásait követve ki szűkebb, ki bővebb szárút – vagyis a korosztályi sajátosság még a divat terén sem tekinthető egyértelműnek.) Azt hiszem, a mostani helyzet is hasonló a „generációkkal”. A divatos X, Y, ..., alfa-, béta- stb. generációkat elválasztó, döntő jelentőségű sajátosság a számítástechnika és az internet használatában, fogyasztásában való különbség. Amely – ha van is – akkor sem biztos, hogy önmagában fontosabb társadalmi jelentéssel/jelentőséggel bír, mint az öltözködés vagy a buli zenei stílusa. A digitalizáció és az internetes hálózatosodás változása és fejlődése pedig szintén messze nem a generációváltások, hanem a világ (a társadalom, a gazdaság stb.) változásának, technológiai fejlődésének a sajátossága. Ha valaki nem a generációkat, hanem, mondjuk, a vállalatok működését, benne a munka és a munkakörök átalakulását akarja a generációknál leírt technikai fejlődéssel szakaszolni, akkor igencsak hasonló „vállalatműködtetési generációkat” írhatna le, legfeljebb a vállalatoknak e váltások nem voltak annyira evidensek és fennakadások nélkül magától értetődőek, mint azoknak a fiataloknak, akik mindebbe magától értetődően „belenőttek”.

Bármennyire is komoly és súlyos szociológiai, ismeretelméleti, „tudományos” averzióim vannak e kutatási irányzat, Ferge Zsuzsa egykori szóhasználatával „kötőjel-szociológia” iránt, aközben tulajdonképpen érdeklődéssel és kíváncsisággal szoktam olvasni az e témában született műveket (olykor még gyenge próbálkozásokat is teszek a témakörbe sorolható írással is), egyszerűen épp amiatt, amit fentebb jeleztem. Egy olyan időszakban, amelyben válságban érzékelem a hagyományos szociológia társadalomértelmező és -magyarázó erejét, nem kevés kíváncsisággal tölt el az, hogy milyen alternatív sémák merülnek fel a rogyadozó sémák kiváltására, vagy legalábbis megtámasztására, megerősítésére.

2. Kritika a vitaindító ellentmondásos alapvetéseiről

Azt hiszem, hogy a vitaindító második részében Gramsci kapcsán jelzett kérdéskör igen releváns felvetés. Nevezetesen az, hogy vajon a világ változásai vagy e változás bizonyos tényezői jelentettek/jelentenek-e olyan, speciálisan a fiatalok által megélt közös, társadalmi élményt, amely részben valamiféle „generációs közösség”, közös „mi-tudat”, és amely közös társadalmi helymeghatározó sajátosságokkal bírna. Ha erre a kérdésre pozitív választ lehetne adni, akkor e válasz igazolása minden kétsé-

get kizáróan igazolhatná és indokolhatná a generációs megközelítés létjogosultságát. Ám ha nekem kellene e kérdésre hipotézist megfogalmaznom, akkor az inkább nemleges válasz lenne. A vitaindító végén a szerzők (Székely Leventét idézve) három jellemzőt fogalmaztak meg a csendes generáció sajátosságaiként:

- „konformitás – nem akarják megdönteni a fennálló status quo-t, többnyire elfogadják a szülei életeszmenyét;
- bizonytalanság – idejüket leginkább a képernyők előtt töltik, mozgásszegény életmód és stagnáló deviáns magatartás jellemzik őket.
- passzivitás – a közéleti kérdésekben apolitikusság és visszahúzódás jellemzi őket.”

Én azt sejttem, hogy ezek nem feltétlenül a fiatal generáció sajátosságai, hanem különböző formában és mértékben – globális és hazai sajátosságként is – az egész társadalom változását jelzik. Amiből az is következik, hogy Székely idézett felvetését részben nem tartom fogalmilag helyesnek. Így ha az egész világ (de legalábbis a teljes generáció) változását jelzi valami, akkor az nem lehet „deviáns”. Bár a bizonytalanságot, a jövő kiszámíthatatlanságát magam is fontos és általános világjelenségnek, válságjelenségnek tartom – de ez számomra bizonyosan nem azt jelenti, hogy sokan az „idejüket leginkább a képernyő előtt töltik”. Én ezt inkább a „magány” fogalmával jelezném.

Mindez átvezet arra a tartalmi ellenvetésemre, amely a vitaindító felvezetését érinti.

Számos tekintélyre hivatkozva azt hiszem, hogy az sem globálisan, sem hazai viszonyokban sem igaz, hogy „a kollektív identitások egyre jelentéktelenebbé váltak”. Sőt. A marxi gyökerű Axel Honneth², Nancy Fraser³, vagy a konzervatív-liberális Francis Fukuyama⁴ – minden ideológiai eltérésük mellett is – ennek az ellenkezőjét állítják: a közös identitások akár „kisebbségi” (feminista, etnikai vagy fogyatékos), akár „populista többségi” (nemzet, kereszténység stb.) frazeológiájában a kollektív identitások olyannyira felerősödtek, hogy mára ez lett a politikai küzdelem legfontosabb megosztó, elválasztó dimenziója.

Másfelől viszont igaznak tűnik az a megállapítás, hogy e kollektív identitások egyre kevésbé az informális, személyközi viszonyokban, az „életvilágban” formálódnak, hogy a személyes viszonyokra és viszonyosságokra épülő „civil társadalom” egyre jelentéktelenebb, és egyre inkább a jobb helyzetű társadalmi csoportok privilégiumává vált.⁵ E közvetlen és személyes közösségi kapcsolatvesztés jelensége számos, főképp a digitalizációval és az „internetalapú hálózatossodással” összefüggő „kiváltó” tényező megerősödésével együtt járt.

2 Honneth, A. (1995 [1992]: *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: Polity Press.

3 Fraser, N. (2000): *Rethinking recognition*. *New Left Review* 3.

4 Fukuyama, F. (2018): *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

5 A beszélgetésekre, személyközi bizalomra és reciprocitásra épülő „civil társadalom” fogalmát Robert Putnam fejtette ki (Putnam, R. D. (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster), és ugyancsak ő dokumentálta e civil társadalom erodálását és felsőbb osztályi privilégiummá válását is (Putnam, R. D. (2015): *Our Kids. The American Dream in Crisis*. New York: Simon & Schuster). Ez utóbbi könyv tanulmányozását – éppen azért, mert a fiatalok példáján, adatokkal gazdagon alátámasztva demonstrálja Putnam az általánosítható társadalmi változásokat – különösen ajánlanám az Ifjúság 2020 kutatás előkészítő munkái során.

Ilyen kiváltó tényező a közösségimédia-platformok (nem csak a Facebook) jelentőségének a megerősödése, amely részben a kommunikáció primitivizálódását (nincs helye érveknek, kifejtésnek – megmondóemberek szentenciái és emo-jelek jelentik a közölt információ tartalmát), részben a „buborékokba záródását” (csak a hasonló gondolkodásmódúak zárt körei érintkeznek a felületen) jelenti. Ugyancsak a közösségi kapcsolatok „kiváltását” jelenti az is, hogy a személyiségeknek, egyéni ségeknek szóló közösségi megerősítéseket, a „társadalmi tőkét” kiváltják a „virtuális társadalmi tőkék”, durván: a nézettségek (pl. influenzerek) és a lájkok.

Végül e jelenség nemcsak a napi élet időbeliségét érinti, nemcsak a képernyő előtt eltöltött idő megnövekedését jelenti, hanem a képernyőn megjelenő virtuális világba vetett bizalomnak a személyes kapcsolatokhoz képesti felülértékelődését is. Nemcsak abban, hogy az emberek könnyedén manipulálhatók a gazdasági és politikai döntéseikben, hanem pl. abban is, hogy párválasztásuk során is jobban bíznak a Tinder mesterséges intelligenciájában, abban, hogy az algoritmus jobb partnerekkel hozza őket össze, mint a személyes kapcsolatok csábítása, „kémiaja”, vonzalma.

Én e folyamatokat hajlamos vagyok a „magány” fogalmával érzékeltetni, amely magány persze magába foglalja a képernyő előtti magányt, de jelzi a közvetlen kapcsolatok, barátságok, emberi és informális kötelékek gyengülését is.

3. Miért is fontos az ifjúságkutatás?

A szociológia pozitivista atyamesterei (Comte vagy Durkheim) a társadalmi jelenségeket olyan „dolgoknak” képelték, amelyeket a társadalomtudósok éppen úgy kell vizsgálnia, ahogyan a csillagász vizsgálódik az égi jelenségek körében. A program azt az igyekezetet fejezte ki, ami a természettudományok, a természettudományos mérések sajátossága: a mérőnek távol és kívül kell maradnia mindattól, amit mér, a mérésre nem szabad hatnia a mért jelenségeknek, és ugyanígy „visszafelé” is, a mérésnek, a megfigyelésnek nem szabad befolyásolnia a mérendő objektumok magatartását, sajátosságát. Weber értékmentességről való nézete tagadja e pozitivista felfogás létjogosultságát azon az alapon, hogy a társadalomkutató is „belül van” a vizsgált társadalmi valóságban, hogy nem lehet képes magát függetleníteni ettől, hogy nem lehet képes kívül helyezni magát azon, ami belül van. Weber következtetése az volt, hogy a korrekt társadalomkutatásnak mások számára is explicitté kell tennie azokat az előfeltevéseket, benne értékeket és attitűdöket, amelyek befolyásolják a kutatót, és csak így, a kezdőpontok felvállalásával lehet mások által reprodukálhatóvá és megítélhetővé tenni a társadalomtudományos eredményeket.

Weber iránymutatása elviekben sokkal meggyőzőbb – de követése sokkal nehezebb. Igazából nem is nagyon szokás sem a kifejtéshez használt előfeltevéseket (többnyire természettudományos analógiákat), sem a kutató által vallott értékeket explicitté tenni a szociológiai kutatások gyakorlatában. A szociológusok, bár elvileg erre nincsen sok alapjuk, de mégiscsak jobban szeretik a társadalmat távcsővel

figyelő csillagászoknak képzelni magukat, és úgy tenni, mintha ők mégis kívül lennének az általuk vizsgált világon, hogy „objektívek” lehetnének az általuk vizsgált jelenségek leírásában, értelmezésében vagy magyarázatában.

E körülményt figyelembe véve érthető, hogy a 40 feletti szociológusok jobban szeretik magukat „a kívülálló csillagász” pozíciójából a fiatalokat megfigyelő pozícióba képzelni, mint weberianus módon, a saját értékeiket expliciten felvállalva értelmezni saját gyerekeik, unokáik kortársainak társadalmi helyzetét.

Amint azt korábban jeleztem, ezen csillagászai illúzióik ápolása közben nem lenne szabad azzal az előfeltevéssel élniük, hogy pusztán attól, hogy ők maguk csillagászként egy távoli erdő sötét obszervatóriumába képzelik magukat a teleszkópjuk mellé, a fiatalok távcsővel megfigyelt valósága radikálisan különbözne, teljesen más lenne, mint a kutatóknak a saját valósága, amelyben élnek.

Sőt. Azt hiszem, hogy a helyes hozzáállás még a magukat csillagásznak képzelő szociológustól is az, ha a fiatalok valóságában a saját jelenkori, esetleg jövőben várható valóságára igyekszik ráismerni. Részben azért, mert meggyőződésem szerint a fiatalok a mi gyerekeink, a mi életünket élik (tovább), nem marslakók és egzotikus népek – hanem mi magunk vagyunk, az ő világuk a mi világunk is. Másrészt azért, mert e csillagászellúzió ritka nagy kihívás és esély arra, hogy az „ezek a mai fiatalok” világából jobban ráismerhessünk a saját valóságunkra, hogy jobban értsük és értelmezzük azt, amiben mi magunk is élünk.

Mert hát azt hiszem, elkél egy kis muníció – nem értjük és nem tudjuk értelmezni... Hogy a címben felvetett kérdésemre is válaszoljak: nem, nem az új generáció sajátossága az, hogy csendes, konform, bizonytalan és passzív. Hanem az egész társadalomé. Amit jó lenne érteni, értelmezni, amihez jól jönne minden ismeret és tudás. Szerintem...